

UDC 94:061.25](477:510)“1920/1930”

CHINESE SECRET SOCIETIES IN UKRAINE IN THE 1920s–1930s

Anton Kistol

Dmytro Yavornytsky National Historical Museum of Dnipro
16, Dmytra Yavornytskoho Ave., 49027, Dnipro, Ukraine
kistolanton@gmail.com
ORCID: 0009-0001-6300-7352

The paper explores the emergence and activities of secret organizations within the Chinese diaspora in Ukraine during the 1920s–1930s – a period marked by the most significant presence of the Chinese in Ukrainian society. It examines the roots of fraternal organizations in the Chinese culture and their transformation as they spread beyond China in the 18th – 20th centuries. The study analyzes the shared characteristics of such organizations in China and Ukraine, particularly their structure, functions, and influence on local communities. The research incorporates archival sources, including NKVD dossiers, documenting the activities of the Chinese convicted in Ukraine in 1935. The findings reveal the existence of a Chinese network of organized criminal groups based primarily in Kharkiv and Kyiv, engaged in drug trafficking, the operation of opium dens, robberies, and assassinations across Ukraine and the USSR. Structurally and organizationally, this network resembled secret societies found in China and among Chinese diasporas in other countries. Members of the organization were bound by brotherhood and united through a traditional ritual. Given that the primary information on these groups derives from investigative records, the paper adheres to critical approach in analyzing archival documents, separating factual data from investigators' subjective interpretations. The research materials are useful both for studying Chinese secret societies and understanding the history of the Chinese diaspora in Ukraine and other countries. To date, no comprehensive history of the Chinese in Ukraine has been developed due to an objective lack of sources and historiographical research. The paper examines the social status of the Chinese community in Soviet Ukraine during Stalin's Great Terror, its internal dynamics, and its interactions with the local population. The study opens new avenues for interdisciplinary research on this underexplored topic.

Keywords: China; Chinese emigrants; Chinese secret societies; organized crime; repressions; Ukraine; USSR

КИТАЙСЬКІ ТАЄМНІ БРАТСТВА В УКРАЇНІ В 1920–1930-х рр.

A. I. Kistol

Вступ

Китайська міграція до Європи наприкінці XIX – на початку XX ст. була феноменом, що виходив за межі традиційних міграційних процесів. Попри численні дослідження, присвячені національним меншинам у різних країнах, історія китайської діаспори у Східній Європі залишається малодослідженою. Вона є частиною ширшої транснаціональної історії міграцій, колоніалізму та адаптації спільнот в умовах кардинальних геополітичних змін. Дослідження цієї теми дає змогу не лише

© 2025 A. Kistol; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

відновити історію китайської громади в регіоні, а й розширити уявлення про інтеграційні процеси та взаємодію Східної Азії з Європою в міжвоєнний період.

Істориками з різних країн світу написано чимало досліджень, присвячених соціальній історії китайських мігрантів. З-поміж праць, присвячених китайській діаспорі в Північній Америці, заслуговує на увагу дослідження Еріки Лі, яка в “*At America’s Gates*” аналізує вплив “Закону про виключення китайців” 1882 р. на імміграційну політику США [Lee 2003]. Вона показує, як цей закон перетворив країну на “націю-воротаря” через посилення контролю, депортацій і расових обмежень. Своєю чергою історик Еліотт Янг в “*Alien Nation*” досліджує китайську міграцію в Америці від *добы кулі*¹ до Другої світової війни, наголошуючи на її транснаціональному характері [Young 2014]. Він аналізує роль китайських мігрантів у формуванні імміграційних режимів, зокрема через їхній статус “чужинців”, які не вписувалися в расові та соціальні категорії Західної півкулі.

Прикметним також є дослідження Кейтлін Лопес китайської діаспори на Кубі, яка виникла в середині XIX століття за схожих обставин, що й у підросійській Україні [López 2013]. В обох випадках китайські мігранти прибували переважно як наймана робоча сила, залучена до низькооплачуваної фізичної праці в умовах жорсткої експлуатації. Як на Кубі, так і в радянській Україні після початкового періоду залежності китайці поступово інтегрувалися в місцеве суспільство, створюючи торговельні та ремісничі мережі, що сприяло їхньому соціальному та економічному укоріненню. Серед найновіших праць європейських істориків становить інтерес дослідження Ларса Аменди з історії китайської громади Гамбурга “*Chinesische Communitys in Hamburg*” [Amenda, Nan 2023]. Автор аналізує історію китайських мігрантів у місті від кінця XIX століття до сьогодення, розглядаючи їх крізь призму колоніалізму, глобалізації, міграції та переслідувань з боку нацистів. Важливим аспектом дослідження є використання локального прикладу для висвітлення загальних тенденцій у ставленні до китайських громад у Європі. В українській історіографії дослідження китайського феномену розпочалося в 1950-х рр. і знаменувалося виходом статті історика Андрія Ярошенка “Участь китайських червоногвардійців у боротьбі за владу Рад на Україні в 1917–1920 рр.” [Ярошенко 1957]. Про важливість цієї теми для тодішнього історіографічного простору свідчить той факт, що стаття була опублікована в “Українському історичному журналі”. У своєму дослідженні автор наводив біографічні дані окремих учасників подій та намагався простежити їхні долі в повоєнні роки. Найбільш значний внесок у розробку цієї теми зробив Микола Карпенко у своїй монографії «“Китайский легион”: участие китайцев в революционных событиях на территории Украины (1917–1921 гг.)» [Карпенко 2007]. Спираючись на потужний джерельний апарат, що складався з матеріалів державних архівів Луганської та Донецької областей, а також мемуарів та періодики, автор по крихтах відновив історію китайських інтернаціональних підрозділів, що воювали в Україні, та оцінив їхню роль у Визвольних змаганнях, а також дослідив соціально-правове становище китайських робітників на Донбасі під час Першої світової війни та в перші роки після революції. Окрему цінність становить праця Ірини Матяш, присвячена діяльності китайських дипломатичних місій на території України в 1917–1924 рр., де серед важливих відомостей про кількість китайців та їхнє становище побіжно згадуються і таємні злочинні організації [Матяш 2020]. Також чимало істориків на пострадянському просторі публікували результати власних розвідок з історії китайських діаспор російського Далекого Сходу та Сибіру.

Перші дослідження таємних китайських братств з’явилися в середині XIX століття, що було пов’язано з поширенням їхнього впливу на діаспори в Південно-Східній Азії. Стаття британського протектора Сінгапуру Вільяма Александра Пікерінга, присвячена історії виникнення та діяльності китайських таємних товариств,

заклала підвалини для їхнього серйозного вивчення в західній історіографії [Pickering 1878]. Пізніше цю тему розвивали Леон Комбер [Comber 1959], Девід Мюррей [Murray, Baoqi 1994] та Девід Оунбі [Ownby 1996]. Український історик Артем Колос торкався діяльності китайських братств у Сінгапурі під час британського володарювання в XIX ст. [Колос 2021].

Загалом, світові дослідження китайських діаспор зосереджуються на передумовах їхнього виникнення, становищі в різних країнах та культурно-інтеграційних процесах. Вивчення китайських таємних товариств дає змогу не лише розширити знання про функціонування малих діаспор у специфічних соціально-політичних умовах, а й порівняти їхні стратегії виживання та адаптації в різних країнах. Завдяки аналізу цих процесів у контексті тоталітарних режимів можна простежити загальні закономірності існування китайських громад у XX столітті та їхню роль у ширшій транснаціональній історії міграцій.

Основу джерельної бази цієї статті становлять архівно-кримінальні справи з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), а також Державних архівів Дніпропетровської (ДАДО) та Полтавської (ДАПО) областей. Залучена джерельна база є репрезентативною та дає змогу розкрити зазначену тему. Додатково проаналізовано українську періодику 1910–1930-х років, у якій висвітлювалася діяльність цих спільнот. Усі китайські власні назви, згадані в статті, подаються в тій транскрипції, у якій вони з'являються в джерелах. Через брак ієрогліфіки відновити оригінальне написання неможливо.

Передумови виникнення таємних товариств на території України

Найраніша документально підтверджена згадка про існування китайської громади на території України в модерну добу належить до 1880 р. – у статистичному звіті про населення Києва повідомлялося, що тоді в місті проживало близько тисячі іноземців, з яких чверть була китайцями. Примітним є те, що в 1910 р. поліція Києва вислала з країни 10 китайців, що практикували шахрайське зуболікування, а саме колупали паличками в ротовій порожнині, дістаючи звідти черв'яків [Распутіна 2017, 152]. Згадки про мандрівних китайських “знахарів” в українських селах також фіксувалися в тогочасній періодиці. Наприклад, у травні 1911 р. газета “Рада” писала:

В Кам'янці по городу ходять якісь китайці-знахури, – Гао-ю-й, її син Люде-Шін та маленький хлопчик, які заходять в кожний дім, видають себе за лікарів і беруться лічити всякі пошесті за 50 коп. Так, вони лічили зуби одному чоловікові, стукали по зубах кийком, а потім виймали з зубів черви... Ці китайці обійшли багато домів і набрали чимало грошей. Потім їх заарештували і в поліції знайшли при них багато всяких ліків [Китайці 1911, 2].

Інша згадка в пресі про групу китайських “лікарів”, що мандрують Україною, належить до квітня 1913 р.:

с. Диканька, Полтавського повіту. На минулім тижні в нашій селі пролунала звістка, що в сусіднім селі з'явилися китайці, які либонь то змальовували місцевість. Всі чекали побачити цих китайців, бо їх повинні були гнати через Диканьку... Коли-ж виявилось, що ці жінки-китаянки лічать зуби і “витягають” з них червів, а чоловіки – лічать коней, то від хворих селян-жінок та від хворої скотини, яку привели лічити, не було відбою і навіть 6 китайців не поспівали вправлятись...

У колонці детально описано процедури, які китайські знахарі проводили над українськими селянами. Зазвичай їхнє лікування або було безрезультативним, або призводило до погіршення стану хворого:

Побувши не більше дня в однім селі, вони переїздили в друге. І от не встигли виїхати китайці, як в міську лікарню з'явилися за допомогою нещасні жінки, в яких настільки попухло в роті, що вони не в силі навіть стулити челюсти. Що-ж до скотини,

то вона лишилась з тими-ж самими хворобами, а інша позбувшись багато крові, вже й ноги витягла (здохло 3 коняки) [Китайці-лікарі 1913, 2].

Поширеність такого явища, як шахрайське лікарювання, серед дрібної китайської громади на території України наштовхує на думку, що такі групи знахарів цілком могли бути об'єднані в таємні товариства, тобто братства.

Проте вже масово до України китайці потрапляють під час Першої світової війни. Через мобілізацію чоловічого населення та нестачу робочої сили російський уряд вербував *кулі* на роботи в шахтах та на підприємствах Донбасу, а також для будівництва фортифікаційних споруд на Західному фронті [Синявська 2013, 293–294]. За оцінкою Миколи Карпенка, в Україні тоді працювало близько 50 тисяч китайців, з них 3 тисячі проживали на Донбасі; лише в Макіївці (до 1923 р. – Дмитріївськ) чисельність китайського населення станом на 1916 р. становила 600 осіб [Карпенко 2007, 42] – близько 2,4 % від загального населення міста².

Після падіння царату тисячі китайців в Україні залишилися без роботи та обіцяної заробітної плати посеред анархії та голоду, що панували тоді в країні. Незважаючи на те що тимчасовий уряд організував евакуацію китайських підданих на батьківщину, значна частка не змогла (або не захотіла) повернутися до Китаю та залишилася в Україні через різні обставини [Беліков 2017, 146–147]. Тяжкі умови спонукали багатьох китайців долучатися до озброєних загонів більшовиків, де вони могли забезпечити себе їжею, теплим одягом та трофеями. За різними оцінками, під час Української революції 1917–1921 рр. у лавах інтернаціональних підрозділів Червоної армії на території України воювало від 22 до 24 тисяч китайців [Карпенко 2007, 319]. Цілком очікувано, що в період безвладдя та безконтрольного обігу зброї китайці організовувалися в злочинні банди.

З 1918 року в Києві починає діяти представництво петроградського *Союзу китайських робітників* (далі – СКР), на яке було фактично покладено функції дипломатичного представництва Китаю на території України. СКР відіграло важливу роль в організації репатріації китайців на батьківщину та видачі співвітчизникам паспортних документів для повернення додому. Українське представництво СКР, що пережило Центральну Раду, Гетьманат та Директорію, згодом остаточно відокремилася від російського центру та трансформувалося в *Союз китайських робітників в Україні* (далі – СКРУ), правління якого за часів більшовиків розміщувалося в Харкові [Матяш 2020, 156]. У 1918 році вперше діяльність китайських організацій і таємних братств потрапляє в поле зору гетьманської влади. На початку того року в Полтаві був заарештований член таємного братства Чжан Шуїн, який прибув до України з метою організувати злочинне угруповання для пограбування поїздів. Вийти з-під арешту під підписку про невиїзд йому допоміг саме Союз китайських робітників, але пізніше Чжану Шуїну все-ж таки вдалося втекти до Омська [Україна – Китай... 2018, 183]. За кілька місяців до цих подій у газеті “Кіевлянин” писалося про організовані та законспіровані банди хунхузів³, що тероризували села в повітах Волинської та Подільської губерній, вчиняючи грабежі та насильство [Гайдамачук, Ткаченко, Журило 2023, 864].

Протягом 1920–1922 років тисячі китайців демобілізувалися з лав Червоної армії та осіли в містах і селах України. Ті, хто вирішив пов'язати своє майбутнє з новою батьківщиною, набули українське громадянство та завели нові сім'ї. Лави Червоної армії були підходящим середовищем для плекання китайської організованої злочинності: вчорашні кулі ставали одним одному братами по зброї, а участь у запеклих бойових діях перетворила невпевнених та малописьменних китайських селян на холоднокривних бійців із багатим досвідом використання різних видів зброї. Політика коренізації додатково сприяла інституалізації китайської діаспори: окрім СКРУ, виникали й власні артілі та національні партійні секції. У 1922 р. представники

китайської громади навіть зверталися до голови радянської України Християна Раковського із проханням акредитувати в УСРР представництво Китайської Республіки задля захисту інтересів близько 4000 китайців, що проживали на території республіки [Матяш 2020, 77].

Штаб-квартира Центрального комітету СКРУ в Харкові розташовувалася за адресою Рибна площа, 4⁴. Цілком можливо, що Рибний базар був осередком китайської колонії ще до Першої світової війни, про яку згадував харківський сходознавець Андрій Ковалівський [Ковалівський 1961, 9–14]. Щонайменше з 1921 р. за цією адресою розташовувався гуртожиток для демобілізованих з лав Червоної армії китайців. Згідно зі списком, надісланим харківським відділенням Укреваку до Китайської секції Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР, станом на грудень 1921 р. в китайському гуртожитку на Рибній площі проживала 21 особа віком від 21-го до 57 років [Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, далі – ЦДАВО 1921а, 21]. У нарисі “Куточок хінців в Харкові” в журналі “Всесвіт” від 10 квітня 1927 р. розповідається про китайський гуртожиток на Рибній площі, що був розташований у двоповерховому занедбаному будинку з подвір’ям та вузькими коридорами:

Цілковите розчарування чекає на прихильника східної екзотики, що силкувався б відшукати тут щось подібного до китайських кварталів у Лондоні, Чикаго та Сан-Франціско, з їхнім метушливим торгом, опіумом, різнобарвністю національних убрань та орнаментикою туго скручених кіс. Міцний дух ситого доброго борщу, сизі струмки диму нашої таки “кременчуцької” махорки та ще “улюбленої” харківчанами “Змички”, – певно і недвозначно свідчать за суто українську “орієнтацію” мешканців цього співжитла [Вікторов 1927, 16].

У гуртожитку тоді проживало близько 70 китайців: службовці, працівники міліції, водії трамвая, охоронці. Усі вони мали бойовий стаж; переважна більшість із них були членами профспілок, 10 з них – членами партії. При гуртожитку діяв китайський червоний куток. Його автор описує так:

Життя зосереджено в “Червоному куточкові” – світла, велика кімната, гарно оздоблена хінськими прапорами, географічними мапами, яскравими хінськими та радянськими плакатами, діаграмами. В центрі – портрети: Карла Маркса, В. І. Леніна і Сун-Ят-Сена [Вікторов 1927, 15].

Китайська громада постійно перебувала в полі особливої уваги з боку радянських правоохоронних органів. Утім, серйозного удару по таємних товариствах було завдано спочатку у квітні 1935-го, а пізніше в лютому-березні 1938 р. під час проведення спецоперації НКВС “Восток” зі знищення китайських контрреволюційних шпигунських організацій на території СРСР. Саме матеріали архівно-кримінальної справи № 37556 із фонду № 5 Галузевого державного архіву Служби безпеки України стали головним джерелом інформації про виникнення та діяльність таємних товариств на території України.

Витоки та характерні риси китайських таємних організацій

Інститут побратимства (кит. 結拜兄弟, *цзебай сюнді*) є традиційною формою соціальної організації в китайській культурі, тобто об’єднанням чоловіків без кровних зв’язків у братства задля досягнення спільних цілей та взаємодопомоги через принесення взаємної клятви у вірності. Ця традиція сягає своїм корінням середньовічного Китаю, де знайшла своє класичне відображення в романі XIV століття “Трицарство”. Знаменита сцена, де воєначальники Лю Бей, Чжан Фей та Гуань Юй складають побратимську присягу на вірність один одному в персикувому саду, стала взірцевою моделлю для побратимських об’єднань серед китайців [McIsaac 2000, 1651–1655]. Герої епічного твору користувалися настільки великою популярністю

та любов'ю серед населення, що клятва в персикувому саду міцно увійшла до китайського фольклору та стала використовуватися повсюдно як присяга під час утворення братських союзів:

Ми троє – Лю Бей, Гуань Юй і Чжан Фей, – хоч і з різних родин, клянемося у братерстві й обіцяємо підтримувати один одного задля спільної мети. Ми врятуємо один одного в скруті, допоможемо в небезпеці. Клянемося служити державі та захищати народ [Luo 2000, 5].

Протягом XVII–XVIII століть у Китаї виникали таємні братства, відомі як *хуей*, які спершу позиціонували себе як антиурядові підпільні організації. Їхня мета полягала у звільненні Китаю від правління маньчжурської династії Цін та поверненні ханьського правителя на престол. Ці таємні товариства були своєрідним соціальним інститутом для маргіналізованих селян, які шукали захисту та підтримки у протистоянні зовнішнім противникам, тому нерідко вони ставали ґрунтом для визрівання організованої злочинності. Маргіналізації таємних товариств також сприяли їхня заборона та жорстокі переслідування з боку цінського уряду – навіть натяк на зв'язок із таємними братствами спричиняв смертну кару. Найвідомішою китайською таємною організацією у світі є *Тяньдихуей*, або Товариство Неба і Землі. Вона виникла в 1760-х рр. на південному сході Китаю як антиманьчжурський рух, і її ідеологія зазнала впливу містичних рис, притаманних китайській народній синкретичній вірі. Після розгрому повстання Ліня Шуанвеня на Тайвані в 1787–1788 рр. *Тяньдихуей* була повністю заборонена в Китаї, через що її члени були змушені емігрувати за межі імперії до сусідніх країн, де вони поступово поширили свій вплив. Із часом *Тяньдихуей*, як і інші таємні товариства, почала асоціюватися зі злочинними угрупованнями не лише в самому Китаї, а й за його межами. До сьогодні таємні товариства продовжують існувати всередині китайських діаспор по всьому світу та залишаються характерною особливістю культурної спадщини Китаю [Ownby 1996, 2–24].

Головною ознакою таємних товариств, яка відрізняє їх від звичайних об'єднань, є наявність унікальної системи ритуалів, що поєднує символізм і східний езотеризм, зокрема нумерологію. Одним із таких ритуалів, притаманних як для *Тяньдихуей*, так і для інших *хуей*, є ініціація через символічне пролиття крові, так звана *обітниця крові*. Цей ритуал алегорично уособлював народження нових родинних зв'язків між побратимами, підкреслюючи їхню вірність і єдність [Purbrick 2019, 305, 318].

Професор Всеволод Колоколов у своїй статті в журналі “Східний світ” описував таємні товариства, що існували в тогочасному Китаї, так:

Починаючи з 1921 року, спочатку у провінції Хе-Кань, а потім поширюючись на північ і півн. захід Хіни, почала рости селянська організація самооборони, що складалася переважно з заможних шарів хінського села. Зі своїм розвитком ця організація почала розпадатися на низку самостійних організацій, що були вже проміжними ланками до справжнього бандитизму, зовнішньо реставруючи в деяких випадках колишні хінські таємні товариства XVIII й XIX століття, що характеризувався мистицизмом й забобонами (Талісмани, закляття, божки, інші фетиші, що нібито охороняють від ворожих куль і набоїв) [Колоколов 1928, 265–268].

Варто зазначити, що не всі таємні братства були злочинними угрупованнями. Китайські трудові емігранти, так звані *кулі*, яких масово винаймали до країн Нового світу та Південно-Східної Азії для виконання важкої фізичної праці, згідно з традицією також об'єднувалися у братства. Їхньою головною метою були взаємодопомога та підтримка в умовах чужини, а також спільне подолання труднощів.

Китайська діаспора, яка виникла на теренах Російської імперії, не стала винятком. У 1884 р. І. П. Надаров писав про поширеність серед китайців у Північно-Усурійському краї таких братств, які дотримувалися традиційних ритуалів. Зокрема,

існував обряд щорічного підтвердження братської клятви, що називалася *каду*. Ця назва походить від китайського терміна 磕头 (*ке тоу*), який буквально означає “уклін головою донизу”, а в переносному значенні – “обітниця” [Надаров 1884, 33].

Подібно до китайських братств на Далекому Сході Російської імперії, більшість таємних товариств, що існували в Україні, не використовували окремих назв, називаючи себе *кхе-ту*, тобто дослівно “братство”. Однак цей термін у самому Китаї рідко вживається щодо таємних братств. Більш поширеними назвами є *хунмень*; у Гонконгу – *сяньхехуей* (тріада), а в Північній Америці – *тонги*.

Союз китайських робітників в Україні та братство “Кхе-ту” в Харкові

Перші китайці, які прибували до Харкова, відразу стали об’єднуватися в товариства. У 1920 р. в Харкові осідає Сю-Шен – впливова постать, яка згуртувала кримінальний світ китайської громади радянської України. Водночас він був членом КП(б)У, колишнім червоноармійцем і радянським державним службовцем.

Василь Іванович (за радянським паспортом) Сю-Шен народився в 1890 р. в селищі провінції Хебей у Китаї в родині безземельних батраків. У 1916 році, слідом за тисячами співвітчизників, найнявся на роботу до Російської імперії та опинився в Попасній, де працював на шахті. У 1918 р., за його власними словами, він вступив до партизанського загону Каплана біля станції Ліхая, у якому пробув місяць. Пізніше вирушив до Москви, де вступив до інтернаціонального загону під командуванням китайця Шен-Чен-Хо. Однак, не залишившись там надовго, навесні Сю-Шен повертається на Донбас із метою створення власного загону з китайських шахтарів, до якого набирає 200 добровольців. Із цим загonom він брав участь у боях проти військ Махна та Петлюри поблизу Катеринослава, Одеси та Тирасполя. У грудні 1919 р. загін Сю-Шена влився до складу 397-го стрілецького полку 45-ї стрілецької дивізії під командуванням Йони Якіра [Галузевий державний архів Служби безпеки України – далі ГДА СБУ 1935b, 149]. Чек-Мак, колишній командир та голова партизанської комісії 397-го полку, згодом свідчив на суді, що Сю-Шен безпосередньо на передових позиціях не перебував і участі в боях не брав, натомість виконував обов’язки штабного перекладача [ГДА СБУ 1935c, 651].

У 1920–1921 рр. він проходив службу в лавах особливого відділу ЧК на посаді заступника командира Ян-Сана. Після демобілізації Сю-Шен залишається в Харкові, де спочатку проживав у гуртожитку китайців на Рибній площі, 4. Ймовірно, завдяки репутації, здобутій під час служби в Червоній армії, а також знанню російської мови йому вдалося влаштуватися на державну службу. У 1921–1922 рр. Сю-Шен став інструктором китайської секції біржі праці Наркомпраці при Харківському губвиконкомі, яку очолював китаєць Лю-Ван-Сан [ГДА СБУ 1935b, 141; 1935c, 495].

У 1922 р. в Харкові було вбито першого голову СКРУ Лі-Шина, який у 1921 р. прибув з Москви з метою створити при Харківському губвиконкомі окрему китайську секцію. В організації вбивства Лі-Шина підозрювали Лю-Ван-Сана, з яким у нього начебто був конфлікт на ґрунті конкуренції за владу в СКРУ та через перерозподіл сфери впливу та прибутків від торгівлі (наркотиків, контрабанди, зброї тощо). Однак згодом про це дізналися в Центральному комітеті СКР в Москві та не дозволили Лю-Ван-Сану очолити Союз у Харкові. Він був заарештований і засуджений до 3 років позбавлення волі, а замість нього СКРУ очолив прибулий з Москви Фун-Сун-Тін, який пробув на посаді до березня 1923 р. Після нього Союз очолив Сю-Шен, який головував у ньому до вересня 1924 р., коли був заарештований ДПУ за доносом одного зі своїх колишніх бойових побратимів по 45-й стрілецькій дивізії, секретаря СКРУ Кон-Чан-Чуна, який звинувачував його в бандитизмі та вбивствах. Того ж року Союз китайських робітників в Україні припинив своє існування [ГДА СБУ 1935c, 508–539].

Про криміналізацію китайської громади Харкова, яка в 1921 році налічувала 350 осіб [Беліков 2017, 147], свідчать і матеріали протоколів зборів СКРУ. Наприклад, на екстрених зборах Союзу 4 червня 1923 р. обговорювалася надзвичайна подія – вбивство на руднику № 7 у Мушкетові члена Союзу Джу-Ден-Бо 29 травня групою з 25 озброєних китайців на чолі з Фун-Сін-Шаном, які прибули з Курська з єдиною метою – знищити всіх членів СКРУ. Несподіваним є те, що представники угруповання звернулися до місцевої міліції із заявою, начебто 2 китайці, що працюють на руднику, є самозванцями, а ніякого Союзу китайських робітників у Харкові не існує, натомість під цією назвою ховається бандитське угруповання. Коли представники міліції прибули на рудник для з'ясування обставин, між членами СКРУ та китайцями з Курська розпочалася перестрілка, під час якої був застрелений Джу-Ден-Бо. Більша частина вбивць була затримана на місці, однак решті вдалося зникнути з місця злочину та певний час переховуватися. Для розслідування злочину та розшуку злочинців Союзу на Донбас відряджають Сю-Шена [ЦДАВО 1921b, 7].

Після арешту в 1924 р. Сю-Шен пробув у в'язниці лише 4 з половиною місяці. Він був звільнений за клопотанням китайської громади Харкова, а також за посередництвом Фун-Сун-Тіна та прибулого до міста впливового червоного командира (за свідченнями – ватажка загону хунхузів) Ши-Хон-Діна. Протягом 1925–28 рр. Сю-Шен працював в озброєній охороні Південної залізниці, а в 1929 р. організував артіль *Кантонська комуна* – пральню, що розміщувалася в китайському гуртожитку на Рибній, 4. У 1933 році він вийшов на пенсію по інвалідності, залишившись негласним головою китайської громади Харкова [ГДА СБУ 1935с, 539].

Сю-Шен був заарештований НКВС 9 квітня 1935 р. за звинуваченнями в організації китайської контрреволюційної організації “Братство” (Кхе-Ту), проведенні шпигунсько-диверсійної діяльності, поширенні та вживанні заборонених наркотиків, а також контрабандній діяльності; його дії слідчі класифікували за статтями 54⁶, 56²⁴ та 56^{27 5}. Під час обшуку в його квартирі на Подільському провулку, 10 у Харкові було знайдено 5400 карбованців готівкою, державні позики на суму 3250 карбованців, 60 золотих рублів царської чеканки, а також велику кількість дорогоцінностей: золоті та срібні прикраси, зубні коронки із золота, годинник з білого золота, листи дорогоцінних металів тощо. Окрім того, у Сю-Шена було вилучено нагородний пістолет маузер та набій до різних систем пістолетів у загальній кількості 85 штук [ГДА СБУ 1935а, 38–43, 51].

Цікавою знахідкою оперативників став великий альбом з іменами та фотокартками китайців. За словами Сю-Шена, цей альбом був створений у Китаї в 1916 р. російськими вербувальниками, що перед відправкою китайських робітників на Донбас зробили фотопортрет кожного з них. До 1921 р. альбом зберігався у старійшини-китайця, поки його не передали Лі-Шину, що очолив СКРУ. Після вбивства Лі-Шина альбом потрапив до Лю-Ван-Сана, а після його арешту – до Сю-Шена. Втім, коли Сю-Шен здавав пост голови Союзу, він, з якоїсь причини, не передав книгу до китайської секції губвиконкому, а залишив собі. Цей альбом використовували як довідник для ідентифікації китайських громадян, наприклад для видачі довідок та проїзних документів, оскільки в ньому були імена та фотографії майже всіх китайців, що перебували в Україні [ГДА СБУ 1935с, 156–157].

За версією Сю-Шена, *Кхе-Ту* в Харкові було утворено в 1926 р. за таких обставин: з Олександрівська (Запоріжжя) приїхав Хан-Де-У (він же Ван-Ва-Ю) з метою припинити ворожнечу між Сю-Шеном та Кон-Чан-Чуном, який доніс на нього в ДПУ в 1924 р. Вони домовилися утворити братство, метою якого було жити в злагоді, не чинити зла та допомагати один одному. До його складу увійшло 8 осіб, а на роль *тайє*, тобто старійшини, обрали старого Фу-Лян-Бо [ГДА СБУ 1935b, 154, 349]. Пізніше Хан-Де-У свідчив на допитах, що Сю-Шен був негласним керівником

усіх китайців України. Усі китайці, які прибували до України, мали насамперед відвідати його в Харкові. Сам Сю-Шен начебто дістав у 1932 р. орден Червоного прапора в Москві, втім, Хан-Де-У не був упевнений, у який спосіб він у нього опинився. Також Сю-Шен, окрім рекету та наркоторгівлі, займався валютною спекуляцією. Зазвичай з метою обміну американських доларів та срібла на радянські карбованці він відряджав до Владивостока жінок – членкинь братства [ГДА СБУ 1935с, 431, 501]. Співробітники НКВС також виявили листування Сю-Шена з його сестрою в Китаї, яке вказувало на те, що він періодично відправляв туди гроші. У 1931 р. він передав у Китай 20 доларів через свого сусіда Цай-Ю-Сена. Сю-Шен пояснював це тим, що начебто останній був винен йому 315 карбованців. Але, коли він дізнався, що Цай-Ю-Сен збирався відвідати Китай, попросив його передати ці гроші своїй сестрі в іноземній валюті, що в еквіваленті дорівнювало 20 американським доларам. У листі від 8 квітня 1934 р. сестра Сю-Шена писала про надходження їй 142 карбованців 50 копійок в американській валюті, а 9 серпня того ж року підтвердила отримання 384 таелів⁶. Сю-Шен переказував ці суми на адресу фірми в Китаї, де працював чоловік його сестри, оскільки гроші могли не дійти до села, у якому вони проживали [ГДА СБУ 1935b, 177–184].

Наркоторгівля була однією з основних сфер діяльності харківського *Кхе-Ту*. Під час обшуків удома у Григорія Фан-Бата (він же Є-Ло-Цун, Лін-Су), правої руки Сю-Шена, з яким вони служили разом у 397-му полку 45-ї стрілецької дивізії, серед великої суми грошей, цінностей та зброї було вилучено 44 пакетики з опіумом, морфієм та кокаїном, а також одну пляшку розведеного опіуму [ГДА СБУ 1935а, 69]. Якщо у вищезгаданому нарисі в журналі “Всесвіт” [Вікторов 1927] автор намагався представити китайський червоний куток на Рибній площі як зразково-показовий осередок пролетарського інтернаціоналізму, то показання Хан-Де-У на судовому засіданні 10 січня 1936 р. вказують на зовсім протилежне:

В 1928 році я приїхав з Донбасу до м. Харків та зайшов в гуртожиток на Рибному базарі б. № 4. Тут я зустрів декілька китайців, які грали в карти, а я сидів та дивився. Через деякий час до мене прийшов СЮ-ШЕН дуже веселий, я заключив, що він курив вдома опіум...

Сю-Шен мав опіум, який продавав знайомим китайцям. Коли я приїхав до Харкова, він здивувався, що я не курю опіум і не можу бути спекулянтом [ГДА СБУ 1935с, 617–618].

На допиті Сю-Шен розповів, що курив опіум щонайменше з 1919 р., а з 1924-го – регулярно кожного дня. З 1924 р. він також уживав опіум у сухому вигляді, у середньому 100 грамів на місяць. Опіум Сю-Шен діставав з “відходів заводу на Журавльовці”, а також купував його в інших китайців та персів на базарі. До 1932 р. він платив від 50 до 100 карбованців за сто грамів опіуму, а потім перейшов на “високоякісний персіанський”, який коштував від 200 до 300 карбованців. Уже в перші дні тримання в камері ув’язнення в Сю-Шена починається ломка, і він письмово звертається до адміністрації в’язниці з проханням дозволити йому вживати невелику кількість опіуму щоденно, щоб полегшити його болі [ГДА СБУ 1935b, 160, 165].

Користуючись своїм службовим становищем, Сю-Шен забезпечував своїх людей підробленими партизанськими квитками завдяки зв’язкам з ветеранською комісією 397-го стрілецького полку 45-ї дивізії в Києві, до складу якої також входили китайці. Власникам партизанських квитків надавалися низка пільг, наприклад безкоштовне санаторне лікування, знижки на квартплату, позачергове отримання квитків на поїзд у касах вокзалів та інші. 5 квітня 1935 р. в Дніпропетровську був заарештований Цзан-Ва-Се (він же Чжан-Ло-Дю). У нього був знайдений партизанський квиток, виданий партизанською комісією Дніпропетровська в січні 1935 р. Незважаючи на те що Цзан-Ва-Се брав участь у бойових діях у 1918–1919 рр. під Тирасполем

(імовірно, йдеться про загони Йони Якіра), він не міг отримати партизанський квиток, оскільки був раніше засуджений – у 1931 р. до утримання в концтаборі за контрабанду в м. Нікольську-Уссурійському, – а також систематично займався спекуляцією. Для того щоб приховати судимість від партизанської комісії, він дістав фіктивну довідку від *Товариства робочих китайців червоних партизанів м. Полтава*, яка засвідчує, що з 1931-го до 1934 р. Цзян-Ва-Се працював при китайській ідальні охоронцем. Цю довідку, за його словами, отримав у Києві від Чжан-Ло-Дю, попередньо узгодивши це із Сю-Шеном у Харкові [ДАДО 1935, 11–18].

Китайські таємні товариства в Києві

Показання переважної більшості фігурантів справи та свідків свідчать про те, що в період між 1925–1926 рр. до Києва для проходження навчання у військовій школі ім. Каменєва⁷ прибуває група курсантів-офіцерів з Китаю в кількості до 30 осіб. Дізнавшись про появу китайських курсантів у місті, Чжан-Жу-Дю разом зі своєю дружиною, Софією Романенко, спробували завести з ними знайомство біля школи, однак їх туди не пропустили. Курсанти з Китаю цікавилися становищем китайців в Україні, також виявили інтерес до встановлення контакту з місцевою діаспорою, тож зустріч вони умовилися провести в Будинку народів Сходу⁸, де будуть присутні інші китайці. Під час цих зустрічей окремі київські китайці та курсанти зблизилися, тож подальші зустрічі вони умовилися проводити у квартирі Сін-Ді-Фа на вулиці Дегтярній на Подолі. Під час однієї з вечер, що проходила в нього дома, китайські офіцери запропонували створити *кхе-ту* з метою підтримання зв'язків із батьківщиною та надання один одному допомоги. Це братство дістало назву *сюн-де-тон-мін-хун*⁹. До його складу увійшли 8 курсантів та київські китайці Сін-Ді-Фа, Чжан-Жу-Дю, Ван-Ту-Сю та Ван-Фу-Ву [ГДА СБУ 1935b, 195–196; 1935c, 403–407].

Після від'їзду курсантів до Китаю в 1927 р. братство продовжило своє існування, а його головою став Чжан-Жу-Дю. Згодом до нього також долучаються Лі-Лу, Тан-Сі-Чі та інші китайці. Станом на день арешту в київському таємному товаристві перебувало 16 осіб [ГДА СБУ 1935c, 488].

Зв'язок київського братства з харківським *кхе-ту* був очевидним: у 1929 р. Чжан-Жу-Дю організував у Києві китайську пральню на вулиці Жилинській, 43, відкриття якої проспонсорував Сю-Шен. Окрім цього, член братства Лі-Лу, також ветеран 397-го полку 45-ї стрілецької дивізії, входив до складу партизанської комісії. Як стверджували свідки, Сю-Шен отримував фіктивні довідки про участь у бойових діях для своїх людей через Лі-Лу, на підставі яких вони отримували партизанські квитки. У 1931 р. він отримав 20 таких довідок [ГДА СБУ 1935b, 144–145; 1935c, 436].

Ще одна паралель між київським та харківським братствами простежується в проведенні валютних операцій. Дружина Чжан-Жу-Дю Софія Романенко (справжнє ім'я – Сура Ізраїлівна Брайман) щонайменше декілька разів відвідувала Владивосток у 1933 р. в супроводі невідомого старого китайця з метою продати 200 американських доларів. За цю операцію Романенко-Брайман виручила 20 тисяч карбованців. Цей факт вона визнала на слідстві та під час судового засідання, однак стверджувала, що гроші в неї вкрали в дорозі під час повернення до Києва. Як свідчив Хан-Де-У, Софія Романенко відвозила гроші за завданням Сю-Шена, хоча вона й заперечувала це [ГДА СБУ 1935a, 29; 1935b, 219; 1935c, 633]. Під час одного з допитів Романенко-Брайман свідчила, що Чжан-Жу-Дю купував долари в Києві в одного старого китайця з метою перепродажу у Владивостоці, оскільки в Києві вони були дешевші, ніж на Далекому Сході [ГДА СБУ 1935b, 405].

Згодом *кхе-ту* починає конкурувати за вплив на китайську діаспору Києва з радянською владою в особі Будинку народів Сходу. Свідок Лі-До-Ян, вантажник у пральні на Жилинській, 43, свідчив, що таємне товариство *кхе-ту* відриває основну масу київських китайців від радянського комуністичного впливу шляхом втягування

їх до товарної спекуляції, азартних ігор та вживання наркотиків. За його словами, з 90 членів китайської секції Будинку народів Сходу залишилося лише 37, а решта “була в кхе-ту” [ГДА СБУ 1935с, 423–425].

Про існування таємної організації серед китайців знали як усередині діаспори, так і поза нею – переважно люди, які безпосередньо з ними працювали. Наприклад, завідувачка китайського дитячого садка, що розташовувався неподалік пральні, Марія Александрова розповідала, що вже 5 років перебувала на цій посаді, а до того працювала в китайському секторі Будинку народів Сходу. За цей час вона встигла потоваришувати з багатьма китайцями, а особливо з їхніми дружинами. За їхніми словами та особистими спостереженнями Александрової, більшість із цих китайців займалися спекуляцією товарами та наркотиками, скупкою срібла, а також картярськими іграми [ГДА СБУ 1935с, 488]. Вихователькам дитсадка Євдокії Арбузовій та Прасковії Марухіній дружина Цим-Бо особисто розповіла, що в них у квартирі відбуваються збори таємного братства, на яких жінкам бути присутніми заборонено, а про свої справи вони нікому не розповідали [ГДА СБУ 1935с, 489]. Романенко-Брайман виступала проти того, щоб її чоловік вступав до братства, однак він зробив це таємно від неї [ГДА СБУ 1935б, 317].

Окрім пральні та гуртожитку на Жиланській, 43, осередки *кхе-ту* в Києві також розташовувалися за адресами: вулиця П’ятакова, 92¹⁰ (гуртожиток), Дмитрівська, 12 та Безаківська, 8¹¹. У підвалі на Безаківській, за словами свідка Лі-До-Яна, розташовувалася китайська їдальня, у якій проходили збори таємного братства та курили опіум [ГДА СБУ 1935с, 424].

Організаційна структура та діяльність китайських таємних товариств

Тисячі китайських робітників, що опинилися на території України під час Першої світової війни, переважно бідні селяни із сіл Північного Китаю, привезли разом із собою надзвичайно поширену стародавню китайську традицію об’єднання чоловіків у братства. Наприклад, Кон-Чан-Чун стверджував, що перебував у братствах ще до свого приїзду на Донбас у 1916 р. [ГДА СБУ 1935с, 628]. Більшість членів *кхе-ту* в Харкові та Києві об’єднувало проходження військової служби в 397-му полку 45-ї стрілецької дивізії, яку очолював командарм Йона Якір. Відомо, що у складі цієї дивізії діяли інтернаціональні китайські підрозділи, які відзначалися винятковою завзятістю та жорстокістю під час бойових дій. Про це, зокрема, писав Микола Карпенко [див.: Карпенко 2008].

Факт існування серед китайців України таємних братств визнавався усіма фігурантами та свідками у справі. Свідок Ян-Мін-До, завідувач київської китайської пральні, стверджував, що і в Полтаві, і по всій Україні існує міцно сколочена група китайців, підпорядкованих Сю-Шену, до якої входило до 100 осіб [ГДА СБУ 1935с, 472]. Кон-Чан-Чун свідчив, що *кхе-ту* в Україні охоплювали до 60 % китайців, у кожному з них перебувало в середньому від 10 до 20 членів [ГДА СБУ 1935с, 498]. Фан-Бат (Єо-Цен, Є-Лі-Цун), права рука Сю-Шена, розповідав, що в братстві перебувають від 2 до 10 осіб, рідко коли до 15 [ГДА СБУ 1935б, 357].

Заарештовані китайці пояснювали слідчим, що *кхе-ту*, тобто братство, є китайською традицією. Їх утворюють із метою проживання в мирі і злагоді, щоб не чинити один одному зла та допомагати один одному. Саме в таких формулюваннях описували братства Сю-Шен, Кон-Чан-Чун, Фан-Бат, Чжан-Жу-Дю та інші фігуранти справи. У подробицях ритуал створення *кхе-ту* описує Сю-Шен:

Зібравшись для організації “БРАТСТВА”, китайці складають список усіх присутніх китайців. До списку заносяться сам присутній, його вік, його батько та дід. Найстарший за віком називається ТАЙЄ, і на нього покладається обов’язок мирити всіх китайців цього братства. Після організації “Братства” список усіх братів залишається у кожного брата на руках, і він зобов’язаний його зберігати [ГДА СБУ 1935б, 154].

Записні книжки з іменами побратимів – членів братства були знайдені в Києві в Лі-Лу, Кун-Фан-Дю та Ван-Фун-Ю [ГДА СБУ 1935а, 98, 123; 1935b, 198].

Варто зазначити, що фігуранти справи сприймали свої товариства насамперед як данину пошани традиціям, імовірно розглядаючи їх також як форму збереження національної самоідентичності та зв'язку з батьківщиною. Сю-Шен стверджував, що вони вважали братства “кхе-ту” національним звичаєм, тому ніде їх не реєстрували [ГДА СБУ 1935с, 630]. В основу створення таємних братств китайці в Україні поклали і фольклор. Доволі цікаву легенду про зародження цієї традиції розповів слідству Кон-Чан-Чун:

Історія організації “Братств” належить до давніх часів Китаю, де при дворі імператора на основі єдиних монархічних прагнень об'єднувалися між собою видатні імператорські міністри та чиновники. ЧАН-ФЕЙ, ЧОУ-Ю та вчений муж ЧУ-ГО-ЛЯН називалися “ТХО-ЮАН-САН-ДЬС-І”, що в перекладі означає: “З брати /САН/ записані /ДЬС-І/ при Імператорському палацовому Саду /ТХО-ЮАН/”.

Ці згадані вище чиновники є, як стверджує історія або легенда, основоположниками організації “Братств”, які згодом увійшли в історію і побут Китаю як звичаї.

Таким чином у Китаї на основі спільних прагнень і цілей однодумців почали створюватися організації “Братств”. Ці організації можуть бути засновані з найрізноманітніших причин, як-от: політичних, контрреволюційних, торгових, господарських, контрабандних, “Братство миру і дружби”, “Братство помсти” тощо.

Соціальний склад цих різноманітних організацій залежить від поставлених завдань та їхніх інтересів, які об'єднують китайців у цій організації [ГДА СБУ 1935с, 496].

Кон-Чан-Чун, імовірно, описував відому сцену принесення клятви в персиковому саду із середньовічного роману “Трицарство”, але з певними модифікаціями. В оригінальному сюжеті братську клятву дають один одному воєначальники Гуань Юй, Лю Бей і Чжан Фей, тоді як Чжао Юнь, ще один видатний полководець, участі в цій події не брав. Спотворена перекладачем транслітерація *тхо-юан-сан-дье-і*, найімовірніше, відповідає китайському *táoуián sān jiéyì* (кит. спрощ. 桃园三结义), що дослівно означає “клятва трьох братів у персиковому саду” – відома назва цього епізоду в романі.

Ще однією характерною рисою таємних китайських братств в Україні, яка споріднювала їх з аналогічними товариствами в Китаї та інших країнах, була наявність специфічної ієрархії, що ґрунтувалася на нумерології. У цій системі кожен член братства діставав унікальний номер і відповідне ім'я, за яким до нього зверталися інші побратими. Фан-Бат наводив таблицю, де нумерація здійснювалася у двох напрямках: згори донизу і в зворотному порядку.

Табл. 1

№	Згори донизу		Знизу догори
I	Старший брат	Та-га, Тайе	Та-га, Тайе
II	Другий	Ла-ло	Ла-га
III	Третій	Ла-са	Сан-га
IV	Четвертий	Ла-си	Си-га
V	П'ятий	Ла-у	Ву-га
VI	Шостий	Ла-лю	Лю-га
VII	Сьомий	Ло-чі	Чі-га
VIII	Восьмий	Ло-ба	Па-га
XI	Дев'ятий	Ло-дю	Тю-га
X	Десятий	Ло-ши	Ши-га

Список імен братів формувався під час створення братства, а нумерація в ньому подавалася відповідно до віку кожного члена. Найстарший учасник діставав ім'я *тайє*, що означало “старійшина”, і виконував роль номінального голови організації. Наймолодший із побратимів своєю чергою діставав не порядковий номер, а окреме прізвисько *ло-га-да*.

На думку Марти Логвин, провідної наукової співробітниці Музею Ханенків та експертки з китайського мистецтва, подані в таблиці лексеми можна інтерпретувати як родинну термінологію. З позиції побутового словника це – назви членів сім'ї, що відображають порядковість у межах великої родини, зокрема “найстарший брат”, “дід”, “другий брат” і далі – аж до “десятий брат”. Спілкування всередині родини передбачало використання окремих форм звертання, поданих у другому стовпчику таблиці, тоді як у розмові з третіми особами застосовуються лексеми з першого стовпчика. Наприклад, кажучи про сина, який є другою дитиною в родині, члени братства вживали позначення *Lǎo èr* (Лао ер, 老二), що дослівно перекладається як “шанований другий”. Водночас певні елементи залишаються незрозумілими. Зокрема, слово “я-га” не піддається однозначному тлумаченню: попри фонетичну схожість із деякими іншими формами, воно не вписується в загальну логіку родинної термінології. Найбільш імовірною інтерпретацією цього слова може бути *Èr gē* – “другий старший брат”. Марта Логвин запропонувала таку ієрогліфіку та транскрипцію за системою пін'їнь.

Табл. 2

№	Згори донизу		Знизу догори
I	Старший брат Прадід	大哥 (Dàgē), 太爷 (Tàiyé)	大哥 (Dàgē), 太爷 (Tàiyé)
II	Другий	老二 (Lǎo èr)	二哥 (Èr gē)
III	Третій	老三 (Lǎo sān)	三哥 (Sān gē)
IV	Четвертий	老四 (Lǎo sì)	四哥 (Sì gē)
V	П'ятий	老五 (Lǎo wǔ)	五哥 (Wǔ gē)
VI	Шостий	老六 (Lǎo liù)	六哥 (Liù gē)
VII	Сьомий	老七 (Lǎo qī)	七哥 (Qī gē)
VIII	Восьмий	老八 (Lǎo bā)	八哥 (Bā gē)
XI	Дев'ятий	老九 (Lǎo jiǔ)	九哥 (Jiǔ gē)
X	Десятий	老十 (Lǎo shí)	十哥 (Shí gē)

Як зазначав Фан-Бат, список імен не обов'язково має включати рівно 10 осіб: його структура могла скорочуватися або розширюватися залежно від фактичної кількості членів братства [ГДА СБУ 1935b, 347].

Всередині невеликої китайської діаспори в Україні, кількість якої за переписом 1926 р. офіційно становила 878 осіб [Винниченко 2007], справді могло існувати чимало таких таємних братств, які були тісно взаємопов'язані. Зазвичай участь в одному братстві не виключала членства в іншому, тож китайці могли перебувати одночасно в декількох товариствах. Наприклад, Сю-Шен перебував в одному братстві, до якого входило 17 членів, ще в 1923 р. Одночасно він перебував у двох братствах у 1931–1932 рр., до якого входили китайці з Донбасу та Дніпропетровська [ГДА СБУ 1935b, 198; 1935c, 498]. Фан-Бат, будучи правою рукою Сю-Шена в Харкові, перебував у ще одному братстві, яке було створене в 1927 р. на Сорокинському руднику, у якому старійшиною був Ван-Чу-До [ГДА СБУ 1935b, 348].

У Полтаві за адресою Новий Базар, 6 проживав побратим Сю-Шена Ху-До-Ян, якого заарештували в 1933 р. через підозру у вбивстві Лін-Мін-Сина. До кінця

1940-х – початку 1950-х рр. у цьому будинку, розташованому навпроти Центрального базару, справді існували гуртожиток для китайців та артіль із виготовлення конопляних виробів “Червоний Схід”. У Державному архіві Полтавської області зберігаються будинкові книги з іменами мешканців, а також особові справи китайців, які зверталися до полтавської партизанської комісії з проханням видати їм партизанські квитки. Примітно, що всі вони також проходили службу в 45-й дивізії [Державний архів Полтавської області – далі ДАПО 1935, 6]. Досі цей будинок у Полтаві місцеві називають “китайський дворик” [Чайковська 2021].

Судовий процес над учасниками братства

Справу учасників китайської “контрреволюційної антирадянської організації КХЕ-ТУ” слухали у військовому трибуналі Київського військового округу 10–14 січня 1936 р. Перед трибуналом тоді постали 11 осіб: Сю-Шен, Фан-Бат, Лі-Лу, Софія Романенко, Ван-Фун-Ву, Тан-Сі-Чі, Чжан-Жун-Дю, Чан-Гу-Зе, Кун-Фан-Дю, Лі-До-Ян та Швей-До-Швей. Як свідки у справі були залучені Фун-Сун-Тін, Кон-Чан-Чун, Ван-Ва-Ю, Дон-Сін, Ян-Мін-До, Цим-Бай, Лі-Фан-Се, Марія Александрова, Чек-Мак та інші.

Майже всі обвинувачені відмовилися визнати себе винними. Чжан-Жун-Дю визнав себе винним лише в тому, що зберігав незареєстровану зброю, а Софія Романенко – у продажу іноземної валюти. Кун-Фан-Дю визнав, що був членом кхе-ту, однак не вважав її контрреволюційною організацією та бажав дати пояснення суду [ГДА СБУ 1935с, 611–615].

На здивування, слухання в київському трибуналі не нагадувало типове судилище та навіть мало ознаки правосуддя. Судовий процес проходив із залученням члена колегії захисників Тарновського та перекладача з китайської Августова. Захист під час процесу поведився активно, залучаючи різних свідків, які виступали на захист підсудних. Наприклад, свідок Павло Крижков, інспектор НКВС та голова житлового кооперативу будинку на вулиці Дмитрівській, 14, у якому проживав Ван-Фун-Ву, розповідав, що ніколи не помічав, щоб у його квартирі був опіумний притон, і що якби це справді було так, він би це помітив. Свідок Надія Іванова, управителька будинку на вулиці Жадановського, 120¹², у якому жив Лі-Лу, також категорично заперечувала факт існування опіумного притону в їхньому будинку. Оскільки Лі-Лу жив у прохідній кімнаті, він не міг би організувати притон таємно від інших мешканців будинку [ГДА СБУ 1935с, 623].

Показання підсудних на суді видавалися непослідовними та змінювалися. Зокрема, Сю-Шен спочатку заперечував будь-який зв’язок із таємними організаціями. Згодом він змінив свою позицію та визнав, що був членом *кхе-ту*, але лише формально, стверджуючи, що його записали туди без його відома. Наявність у своєму домі валізи з великою сумою грошей Сю-Шен пояснював тим, що ці кошти належали його дружині та її батькам, а власних грошей у валізі було не більше 350 карбованців. Лі-Лу своєю чергою підтвердив, що переслав 18 довідок Сю-Шену від імені партизанської комісії 45-ї дивізії в 1931 році для отримання квитків. Однак він зазначив, що ці довідки видавалися лише учасникам бойових дій, дані яких ретельно перевірялися. Водночас безпосереднім виготовленням довідок займався політвідділ дивізії [ГДА СБУ 1935с, 624, 631].

Дивують порівняно м’які вироки, які дістали фігуранти справи. За статтями 54¹¹ та 196 КК УРСР¹³ Київський військовий трибунал визнав винними та засудив:

- Сю-Шена – до 5 років позбавлення волі у виправно-трудоному таборі, без позбавлення прав;
- Чжан-Жун-Дю – до 4 років;
- Фан-Бата, Лі-Лу та Ван-Фа-Ю – до 3 років;
- Кун-Фан-Дю був визнаний винним лише за статтею 54¹¹ та був засуджений до 3 років;

- Софія Романенко за статтею 56²⁷ (незаконні валютні операції) дістала 2 роки ув'язнення в таборі.

Водночас трибунал виправдав Тан-Сі-Чі, Чан-Гу-Зе, Лі-До-Яна та Швей-До-Швея і звільнив з-під варті в залі суду. Також судді виправдали Сю-Шена та решту засуджених у вчиненні злочинів за статтями 54^{1а}, 56²⁴, 68 та 133¹⁴. Пізніше військова колегія знизить строки ув'язнення Фан-Бата, Лі-Лу, Ван-Фа-Ю та Кун-Фан-Дю – до 1 року 6 місяців. Під час винесення вироків трибунал враховував участь підсудних у громадянській війні в лавах Червоної армії, їхнє соціальне походження, неписьменність та “політичну відсталість” [ГДА СБУ 1935с, 645–651].

Незважаючи на те що на суді не були доведені факти скоєння вбивств, розповсюдження наркотичних засобів, а також виготовлення та продаж підроблених документів членами братств, фотоматеріали, долучені до справи, підтверджують, що в китайців під час обшуків справді було вилучено наркотики, коштовності та зброю у великій кількості. Також на знімку [ГДА СБУ 1935с, 233] можна помітити книгу-альбом з фотокартками та іменами китайців, що проживали в Україні, якою володів Сю-Шен.

Висновки

Становище китайської діаспори в радянській Україні було унікальним, як порівняти з аналогічними громадами в інших країнах із великою часткою іммігрантів з Китаю, як-от США чи Великобританія. Завоювавши довіру більшовиків своєю участю в громадянській війні на постімперському просторі в інтернаціональних підрозділах, у повоєнні роки китайці користувалися привілейованим статусом та були визнані урядом на рівні інституалізації власної діаспори у формі квазідержавного представницького органу, яким був Союз китайських робітників в Україні. Незважаючи на погане знання російської мови, маючи гарну характеристику, китайський ветеран міг претендувати на посади в радянських правоохоронних органах та бюрократичному апараті. Користуючись своїм службовим становищем, найбільш здібні з них змогли взяти під контроль життя китайської громади, а також монополізувати організовану злочинну діяльність. Прикметно, що тривалий час правоохоронні органи дивилися на їхню активність крізь пальці. Ймовірно, китайська діаспора зацікавила радянську владу після окупації Маньчжурії Японією в 1934–1935 рр. та створення там маріонеткової держави Маньчжоу-Го, яку вона вважала фашистською. Оскільки переважна більшість китайців, що проживали на території СРСР та України зокрема, були вихідцями з Північного Китаю, цілком зрозумілими могли здатися побоювання радянської влади стосовно їхнього зв'язку з японськими розвідувальними органами чи антирадянськими організаціями в Маньчжоу-Го.

Не залишається сумнівів у тому, що таємні братства були надзвичайно поширеною формою самоорганізації всередині нечисленної діаспори китайців в Україні, а також способом збереження національної свідомості, який вони сприймали передусім як традиційний звичай, а не формальне об'єднання. Недоведеними також залишилися звинувачення Сю-Шена, Фан-Бата та Чжан-Жу-Дю в незаконному перетині кордону з Радянського Союзу до Китаю, які часто лунали на допитах, однак не підтверджувалися речовими доказами. Втім, зважаючи на те, що Сю-Шен мав листування зі своєю сестрою в Китаї, а київські китайці – з офіцерами китайської армії, а також на здійснення валютних операцій на Далекому Сході, можна стверджувати, що китайці в Україні мали сталі зв'язки з Китаєм, які могли не перериватися від самого їхнього від'їзду до Росії в 1914–1916 рр. Цілком імовірно, що китайські братства в Україні могли також бути пов'язані з аналогічними таємними товариствами в Китаї та підтримувати з ними комунікацію.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1, 2, 3, 4. Фотографії речових доказів, вилучених працівниками НКВС у членів братств під час розслідування [ГДА СБУ 1935с, 231–234]

Іл. 5, 6, 7. Партизанський квиток Цзан-Ва-Се та фотокартка, вилучені під час арешту працівниками НКВС. На звороті фотокартки є підпис: "От Васи Сюшена и Шуры Ходюшана. 28/І 32 г." [ДАДО 1935]

¹ Назва найманих батраків, переважно з Південно-Східної Азії, яких європейці використовували для виконання важкої фізичної праці протягом XVII–XX століть.

² У 1915 році загальна кількість населення Дмитріївська становила 25 117 осіб [Алфавитний список... 1915, 159].

³ Пін. *hónghúzi* – червонобородий. Так називала китайських розбійників на Далекому Сході російська преса.

⁴ Також зустрічаються назви: вулиця Рибний базар, Рибна, Вільної академії; сьогодні має назву Кооперативна. Оригінальна будівля була знищена під час Другої світової війни.

⁵ Стаття 54⁶ – шпигунство, 56²⁴ – кваліфікована контрабанда, 56²⁷ – порушення правил про валютні операції [Кримінальний кодекс УРСР... 1949].

⁶ *Таель*, також *лян* – традиційна китайська міра ваги, що дорівнювала 37,783 грама, а також назва срібної монети. У 1907 році вартість митного таеля дорівнювала 0,79 долара США та 3 шилінгам 3 пенсам Великобританії [Yan 2015, ix].

⁷ Київська об'єднана школа командирів Червоної армії (1918–1991) у 1920–1924 рр. називалася ім'ям Сергія Каменєва [Корінний 2012].

⁸ Більше про київський Будинок народів Сходу див.: [Савченко, Чорна 2009, 122–129].

⁹ Ймовірно, йдеться про *Тунменхой* (пін. *Tóngménghuì*) – китайську підпільну революційну організацію, засновану Сунь Ятсеном у 1905 році, яка відіграла вирішальну роль у поваленні Цинської династії та встановленні республіканської влади в Китаї в 1912 році. Це може свідчити про те, що китайські офіцери-курсанти школи ім. Каменєва були членами Гоміньдану.

¹⁰ Сьогодні вулиця Саксаганська.

¹¹ Сьогодні вулиця Симона Петлюри.

¹² Сьогодні Жилянська.

¹³ Статті 54¹¹ – підготовка або участь в організації з метою вчинення контрреволюційних злочинів, 196 – виготовлення, зберігання, збут, купівля вибухових речовин або снарядів, вогнепальної (крім мисливської) зброї без належного дозволу [Кримінальний кодекс УРСР... 1949].

¹⁴ Статті 54^{1a} – державна зрада, 68 – підробка документів, 133 – виготовлення наркотичних речовин [Кримінальний кодекс УРСР... 1949].

ЛІТЕРАТУРА

Алфавитний список населених мест Области Войска Донского (1915), Области Войска Донского типографія, Новочеркасск.

Беліков О. (2017), “Китайські та корейські мігранти на Донбасі на початку 1920-х рр.: правовий статус та стратегії виживання”, *Нові сторінки історії Донбасу*, № 26, с. 142–154.

Винниченко І. І. (2007), “Китайці в Україні”, в *Енциклопедія історії України*, т. 4: Ка-Ком, Наукова думка, Київ, режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kytayci_v_Ukraini (дата звернення: 24 січня 2025).

Вікторов В. (1927), “Куточок хінців в Харкові”, *Всесвіт*, 10 квітня, с. 15–16.

Гайдамачук О., Ткаченко С. & Журило Д. (2023), “Основні причини появи китайської діаспори на теренах України в першій третині XX сторіччя”, *Вісник науки та освіти*, № 5, с. 860–872. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-860-872](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-860-872)

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ) (1935а), ф. 5, оп. 1, т. 1, спр. 37556.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ) (1935б), ф. 5, оп. 1, т. 2, спр. 37556.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ) (1935с), ф. 5, оп. 1, т. 3, спр. 37556.

Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО) (1935), ф. 6458, оп. 2, спр. 806.

Державний архів Полтавської області (ДАПО) (1935), ф. Р-3957, оп. 1, спр. 111.

Державний архів Полтавської області (ДАПО) (1947), ф. 3373, оп. 3, спр. 181.

Карпенко Н. М. (2007), “Китайський легион”: *участие китайцев в революционных событиях на территории Украины (1917–1921 гг.)*, Альма-Матер, Луганск.

“Китайці” (1911), *Рада*, 25 травня, с. 2.

“Китайці-лікарі” (1913), *Рада*, 14 квітня, с. 2.

- Ковалівський А. П. (1961), “Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках”, в *Антологія літератур Сходу*, ХДУ, Харків, с. 9–122.
- Колоколов В. (1928), “Червоні Списи”, *Східний світ*, № 6, с. 265–268.
- Корінний С. П. (2012), “Київське вище загальновійськове командне училище ім. М. Фрунзе”, в *Енциклопедія Сучасної України*, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ, режим доступу: <https://esu.com.ua/article-11258> (дата звернення: 1 березня 2025).
- Колос А. М. (2021), “Самоорганізація китайських емігрантів у Сінгапурі через традицію таємних товариств у першій половині XIX ст.”, *Китаєзнавчі дослідження*, вип. 2, с. 112–123. DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2021.02.092>
- Кримінальний кодекс УРСР, затверджений 8 червня 1927 р. Офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 року, з постатейними матеріалами і додатками* (1949), Держполітвидав УРСР, Київ.
- Матяш І. (2020), *Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця*, Інститут історії України, Київ.
- Надаров П. И. (1884), *Очерк современного состояния Северо-Уссурийского края*, Владивосток.
- Распутіна Л. (2017), “Китайці і Київщина (невідомі документи із фондів Державного архіву Київської області)”, *Архіви України*, № 2, с. 151–155.
- Савченко Г. & Чорна Л. (2009), “Створення та діяльність Будинку Народів Сходу в місті Києві (1920–1930-ті рр.)”, *Етнічна історія народів Європи*, № 29, с. 122–129.
- Синявська Л. І. (2013), “Використання праці східних робітників у важкій промисловості України періоду Першої світової війни”, *Гуржійські історичні читання*, № 6, с. 293–294.
- Україна – Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи*. “Один пояс, один шлях” (2018), ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”, Київ.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)* (1921a), ф. 4, оп. 1, спр. 659 “Листування з Народним комісаріатом закордонних справ РСФРР про евакуацію на батьківщину китайців та оплату збитків Китайській місії в Одесі”.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)* (1921b), ф. 5, оп. 1, спр. 2243 “Протоколи загальних зборів членів ради китайських робітників в УСРР, мм. Харків, Полтава та Донбас”.
- Чайковська А. (2021), “Китайський дворик й архітектура: факти про вулицю Шевченка у Полтаві”, в *Зміст*, режим доступу: <https://zmist.pl.ua/news/kytajskeyj-dvoryk-j-arhitektura-fakty-pro-vulycyuu-shevchenka-u-poltavi> (дата звернення: 24 січня 2025).
- Ярошенко А. Д. (1957), “Участь китайських червоногвардійців у боротьбі за владу Рад на Україні в 1917–1920 рр.”, *Український історичний журнал*, № 3, с. 58–66.
- Amenda L. and Nan H. (2023), *Chinesische Communitys in Hamburg. Von der (post) kolonialen Vergangenheit zur pandemiegeprägten Gegenwart. Bildungsmaterialien / 汉堡的华人社区. 从(后)殖民历史到疫情当下. 教育材料*, St. Pauli-Archiv, Hamburg.
- Comber L. (1959), *Chinese Secret Societies in Malaya: A Survey of the Triad Society from 1800 to 1900*, J. J. Augustin, New York.
- Lee E. (2003), *At America's Gates: Chinese Immigration During the Exclusion Era, 1882–1943*, University of North Carolina Press.
- López K. (2013), *Chinese Cubans: A Transnational History*, University of North Carolina Press.
- Luo G. (2000), *Romance of the Three Kingdoms*, C. H. Brewitt-Taylor (trans.), Heian International.
- McIsaac L. (2000), “‘Righteous Fraternities’ and Honorable Men: Sworn Brotherhoods in Wartime Chongqing”, *The American Historical Review*, Vol. 105, Issue 5, pp. 1641–1655. DOI: <https://doi.org/10.1086/ahr/105.5.1641>
- Murray D. H. and Baoqi Q. (1994), *The Origins of the Tiandihui: The Chinese Triads in Legend and History*, Stanford University Press.
- Ownby D. (1996), *Brotherhoods and Secret Societies in Early and Mid-Qing China*, Stanford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780804764841>
- Pickering W. A. (1878), “Chinese Secret Societies and Their Origin”, *Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society*, Vol. 1, pp. 63–84.
- Purbrick M. (2019), “Patriotic Chinese Triads and Secret Societies: From the Imperial Dynasties, to Nationalism, and Communism”, *Asian Affairs*, Vol. 3, No. 50, pp. 305–322. DOI: <https://doi.org/10.1080/03068374.2019.1636515>

Yan X. (2015), *In Search of Power and Credibility: Essays on Chinese Monetary History (1851–1945)*, PhD thesis, London School of Economics and Political Science, available at: https://etheses.lse.ac.uk/3307/1/Yan_In_Search_of_Power.pdf (accessed January 25, 2025).

Young E. (2014), *Alien Nation: Chinese Migration in the Americas from the Coolie Era through World War II*, University of North Carolina Press.

REFERENCES

Alfavitnyi spisok naseleennykh mest Oblasti Voiska Donskogo (1915), Oblasti Voiska Donskogo tipografiia, Novocherkassk. (In Russian).

Belikov O. (2017), “Kytaiiski ta koreiski mihranty na Donbasi na pochatku 1920-kh rr.: pravovyi status ta stratehii vyzyhannia”, *Novi storinky istorii Donbasu*, No. 26, pp. 142–154. (In Ukrainian).

Vynnychenko I. I. (2007), “Kytaitsi v Ukraini”, in *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, Vol. 4: Ka-Kom, Naukova dumka, Kyiv, available at: http://www.history.org.ua/?termin=Kytayci_v_Ukraini (accessed January 24, 2025). (In Ukrainian).

Viktorov V. (1927), “Kutochok khintsiv v Kharkovi”, *Vsesvit*, April 10, pp. 15–16. (In Ukrainian).

Haidamachuk O., Tkachenko S. and Zhurilo D. (2023), “Osnovni prychny poiavy kytaiiskoi diaspory na terenakh Ukrainy v pershii tretyni XX storichchia”, *Visnyk nauky ta osvity*, No. 5, pp. 860–872. (In Ukrainian). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-860-872](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-860-872)

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy (HDA SBU) [State Archive Branch of the Security Services of Ukraine] (1935a), Fund 5, Inventory 1, Vol. 1, File 37556. (In Russian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy (HDA SBU) [State Archive Branch of the Security Services of Ukraine] (1935b), Fund 5, Inventory 1, Vol. 2, File 37556. (In Russian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy (HDA SBU) [State Archive Branch of the Security Services of Ukraine] (1935c), Fund 5, Inventory 1, Vol. 3, File 37556. (In Russian).

Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti (DADO) [State Archives of Dnipropetrovsk Region] (1935), Fund 6458, Inventory 2, File 806. (In Russian).

Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti (DAPO) [State Archive of Poltava Region] (1935), Fund R-3957, Inventory 1, File 111. (In Russian).

Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti (DAPO) [State Archive of Poltava Region] (1947), Fund 3373, Inventory 3, File 181. (In Russian).

Karpenko N. M. (2007), “*Kitaiskii legion*”: *uchastie kytaitsev v revoliutsionnykh sobyitiakh na territorii Ukrainy (1917–1921 gg.)*, Alma-Mater, Luhansk. (In Russian).

“Kytaitsi” (1911), *Rada*, May 25, p. 2. (In Ukrainian).

“Kytaitsi-likari” (1913), *Rada*, April 14, p. 2. (In Ukrainian).

Kovalivskyi A. P. (1961), “Vyvchennia Skhodu v Kharkivskomu universyteti ta Kharkovi u XVIII–XX vikakh”, in *Antolohiia literatur Skhodu*, KhDU, Kharkiv, pp. 9–122. (In Ukrainian).

Kolokolov V. (1928), “Chervoni Spysy”, *Shidnij svit*, No. 6, pp. 265–268. (In Ukrainian).

Korinnyi S. P. (2012), “Kyivske vyshche zahalnoviiskove komandne uchylyshche im. M. Frunze”, in *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*, Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, available at: <https://esu.com.ua/article-11258> (accessed March 1, 2025). (In Ukrainian).

Kolos A. M. (2021), “Samoorganizatsiia kytaiiskykh emigrantiv u Sinhapuri cherez tradytsiiu taiemnykh tovarystv u pershii polovyni XIX st.”, *Chinese Studies*, Iss. 2, pp. 112–123. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.51198/chinesest2021.02.092>

Kryminalnyi kodeks URSR, Zatverdzhenyi 8 chervnia 1927 r. Ofitsiinyi tekst iz zminamy i dopovnenniamy na 1 lystopada 1949 roku, z postateinymy materialamy i dodatkamy (1949), Derzhpolityvdav URSR, Kyiv. (In Ukrainian).

Matyash I. B. (2020), *Inozemni predstavnytstva v radianskii Ukraini (1919–1991): protystoiannia i spivpratsia*, Instytut istorii Ukrainy, Kyiv. (In Ukrainian).

Nadarov P. I. (1884), *Ocherk sovremennogo sostoianiia Severo-Ussuriiskogo kraia*, Vladivostok. (In Russian).

Rasputina L. (2017), “Kytaitsi i Kyivshchyna (nevidomi dokumenty iz fondiv Derzhavnoho arkhivu Kyivskoi oblasti)”, *Arkhyvy Ukrainy*, No. 2, pp. 151–155. (In Ukrainian).

Savchenko H. and Chorna L. (2009), “Stvorennia ta diialnist Budynku Narodiv Skhodu v misti Kyievi (1920–1930-ti rr.)”, *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, No. 29, pp. 122–129. (In Ukrainian).

Syniavska L. I. (2013), “Vykorystannia pratsi skhidnykh robitnykiv u vazhkii promyslovosti Ukrainy periodu Pershoi svitovoi viiny”, *Hurzhiiivski istorichni chytannia*, No. 6, pp. 293–294. (In Ukrainian).

Ukraina – Kytai – 25 rokiv spivrobitnytstva: rezultaty ta perspektyvy. ‘Odyn poias, odyn shliakh’ (2018), DU “Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy”, Kyiv, available at: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/ukraina-kytai-258786887.html> (accessed January 24, 2025). (In Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine] (1921a), Fund 4, Inventory 1, File 659 “Lystuvannia z Narodnym komisariatom zakordonnykh sprav RSFRR pro evakuatsiiu na batkivshchynu kytaitsiv ta oplatu zbytkiv Kytaiskii misii v Odesi”. (In Russian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine] (1921b), Fund 5, Inventory 1, File 2243 “Protokoly zahalnykh zboriv chleniv rady kytaiskykh robitnykiv v USSR, mm. Kharkiv, Poltava ta Donbas”. (In Russian).

Chaikovska A. (2021), “Kytaisky dvoryk y arkhitektura: fakty pro vulytsiu Shevchenka u Poltavi”, in *Zmist*, available at: <https://zmist.pl.ua/news/kytajskey-dvoryk-j-arhitektura-fakty-pro-vulytzyu-shevchenka-u-poltavi> (accessed January 24, 2025). (In Ukrainian).

Yaroshenko A. D. (1957), “Uchast kytaiskykh chervonohradiitsiv u borotbi za vladu Rad na Ukraini v 1917–1920 rr.”, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, No. 3, pp. 58–66. (In Ukrainian).

Amenda L. and Nan H. (2023), *Chinesische Communitys in Hamburg. Von der (post) kolonialen Vergangenheit zur pandemiegeprägten Gegenwart. Bildungsmaterialien*, St. Pauli-Archiv, Hamburg.

Comber L. (1959), *Chinese Secret Societies in Malaya: A Survey of the Triad Society from 1800 to 1900*, J. J. Augustin, New York.

Lee E. (2003), *At America's Gates: Chinese Immigration During the Exclusion Era, 1882–1943*, University of North Carolina Press.

López K. (2013), *Chinese Cubans: A Transnational History*, University of North Carolina Press.

Luo G. (2000), *Romance of the Three Kingdoms*, C. H. Brewitt-Taylor (Trans.), Heian International.

McIsaac L. (2000), “‘Righteous Fraternities’ and Honorable Men: Sworn Brotherhoods in Wartime Chongqing”, *The American Historical Review*, Vol. 105, Issue 5, pp. 1641–1655. DOI: <https://doi.org/10.1086/ahr/105.5.1641>

Murray D. H. and Baoqi Q. (1994), *The Origins of the Tiandihui: The Chinese Triads in Legend and History*, Stanford University Press.

Ownby D. (1996), *Brotherhoods and Secret Societies in Early and Mid-Qing China*, Stanford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780804764841>

Pickering W. A. (1878), “Chinese Secret Societies and Their Origin”, *Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society*, Vol. 1, pp. 63–84.

Purbrick M. (2019), “Patriotic Chinese Triads and Secret Societies: From the Imperial Dynasties, to Nationalism, and Communism”, *Asian Affairs*, Vol. 3, No. 50, pp. 305–322. DOI: <https://doi.org/10.1080/03068374.2019.1636515>

Yan X. (2015), *In Search of Power and Credibility: Essays on Chinese Monetary History (1851–1945)*, PhD thesis, London School of Economics and Political Science, available at: https://etheses.lse.ac.uk/3307/1/Yan_In_Search_of_Power.pdf (accessed January 25, 2025).

Young E. (2014), *Alien Nation: Chinese Migration in the Americas from the Coolie Era through World War II*, University of North Carolina Press.

A. I. Кістол

Китайські таємні братства в Україні в 1920–1930-х рр.

У статті досліджено питання виникнення та діяльності таємних організацій у середовищі китайської діаспори на території України в 1920–1930-х рр. – у період найпомітнішої присутності китайців в українському соціумі. Розглянуто коріння феномену побратимських організацій у китайській культурі та їхню трансформацію під час поширення за межі Китаю у XVIII–XX століттях. Проаналізовано спільні риси таких організацій у Китаї та Україні, зокрема їхню структуру, функції та вплив на місцеві громади. У роботі представлено

архівні джерела, зокрема кримінальні справи НКВС, які документують діяльність китайців, засуджених у 1935 році на території України. Встановлено існування мережі китайських злочинних угруповань із центром у Харкові, яка займалася наркоторгівлею, організацією опіумних притонів, грабунками та вбивствами на території України та СРСР. За своєю формою та структурою ця організація була подібна до таємних товариств, що існували в Китаї та виникали серед діаспор в інших країнах. Члени цієї організації доводилися один одному побратимами та були поєднані особливим традиційним ритуалом. Оскільки основні відомості про ці угруповання базуються на матеріалах слідчих органів, у статті запропоновано критичний підхід до аналізу архівних документів, що дає змогу відокремити фактичні дані від суб'єктивних інтерпретацій слідчих. Матеріали дослідження є цінними не лише для вивчення китайських таємних організацій, а й для історії китайської діаспори в Україні та світі загалом, адже комплексного дослідження з історії китайців на території України ще не було створено через тривалий брак доступу до джерельної та історіографічної баз. У статті також досліджено соціальне становище китайців у радянській Україні періоду Сталінського терору, рівень взаємодії всередині китайської громади та її взаємини з місцевим населенням. Робота відкриває перспективи для подальших міждисциплінарних досліджень цієї маловивченої теми.

Ключові слова: Китай; китайські емігранти; китайські таємні організації; організована злочинність; репресії; СРСР; Україна

Стаття надійшла до редакції 28.01.2025

Схвалено до друку: 8.05.2025